

PLUTARCHOS

CORIOLANUS

*

FORDITOTTA

Dr. KACSKOVICS KÁLMÁN.

167

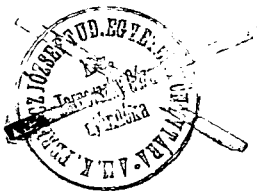
BUDAPEST

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKEZESKEDÉS KIADÁSA.

Minden jog fentartva.

40929

Bevezetés

E gyűjteményben ez a második Plutarchos-életrajz. Az első, *Perikles*, e könyvtár 73-ik füzetében jelent meg. Plutarchos életéről, irodalmi hatásáról, a párhuzamos biographiák műfajáról ez utóbbi fuzet bevezetése tájékoztat.

E második fuzet Coriolanus életrajzát adja, ugyancsak Kacskovics fordításában, s az iskolai használat érdekében tett némi kihágásokkal. — Coriolanus görög jellemtársa Alkibiades, s Plutarchos a véle való egybehasonlításban fejti ki morális maximáit a mindent fölemészítő haragról. Minket természetesen nem csak ezért érdekel; előttünk Coriolanus egyénisége talán elsősorban Shakespere tragédiája miatt érdekes, s Plutarchos életrajza is épen e szempontból válik érdekessé.

Shakespere „Coriolanus“-a a költő utolsó periodusából, hozzávetőleg 1608—10-ből való. (Első folio kiadása: 1623.) Forrása — mert Shakespere görögül nem tudott — csak fordítás volt: a *Sir Thomas North-é: The Lives of the Noble Grecians and Romans, compared together by that grave learned Philosopher and Historiographer Plutarhe of Chaeronea, 1579*; azonban még ez a különben elég jó fordítás sem az eredeti, hanem *Amyot* francia fordítása után készült. Mit vett Shakespere át — néha szinte szórul-szóra — Plutar-

chosból: azt ez életrajz olvasásakor nyomról nyomra kísérhetjük, pl. Corioli ostroma, Menenius-meséje a hasról, Volumnia és Virgilia követsége, az antiumi jelenet Aufidius házában, Coriolanus halála. Az, hogy *csak* mit vett át, s az átvettét mikép alakította: a legtanulságosabb dolog Shakespere teremtő geniejének vizsgálásában. A ki Plutarchosnál hideg példa egy erkölcsi tétel illusztrálására: Shakesperenél maga az izzó szenvedély, a féktelen harag, maga az önmagát felemésztő nagy emberi élet. Shakespere után még sokan írtak Coriolanusról tragédiát, sőt kortársa, Hardy, már előtte is, 1607-ben; az egészen jelentéktelenebbet nem említve: *de la Harpe* 1784-ben, *Thomas Sheridan* 1755-ben; emléküket azonban csak az irodalomtörténet tartogatja. Shakespere mellett mindenki epigon.

Tóth Rezső.

Cajus Marcius Coriolanus.

(525—488. Kr. e.)

I. A Marciusok családja Rómának sok kitűnő férfit adott, ezek közt Ancus Marciust,*) Numa unokáját, ki Tullus Hostilius után király is lett. A Marciusok közé tartoztak Publius és Quintus is, kik a legjobb és legbövebb forrásokat vezették Rómába, és Censorinus, kit a római nép két ízben választott meg censornak, azután pedig az ő indítványára törvényt hozott, mely elrendelé, hogy senki se viselhesse két ízben e hivatalt. Caius Marcius, kinek élettörténetét írjuk, mint atyátlan árva, anyja által neveltetett fel, és bebizonyítá, hogy bár az árvaságnak rossz oldalai is vannak, az nem akadály, hogy valaki derék emberré legyen, és a köznapiasságon felül ne emelkedjék; hogy csak hiábavaló emberek vádolják, gyalázzák azt, mint olyant, mely elhagyatottságában romlást okoz. De Marcius szolgáltat bizonyoságot azok mellett, kik azt állítják, hogy a nemes és erős természet, ha nevelése hiányzik, mint a termékeny

---

*) Numának leánya, Pompilia; Marciushoz ment nőül.

föld, mely kellő művelésben nem részesül, a jó gyümölcs mellett sok rosszat is terem. Mert lelkének minden irányú ereje és szilárdsága heves és munkás ösztönt keltett fel benne nagy dolgok iránt. Viszont fékezhetlen indulatossága, hajlíthatlan daczossága nehézkessé és alkalmatlanná tették az emberekkel való érintkezésben; és azok, kik csodálták közönyösségét az élvezetekkel, fáradalmakkal és anyagi javakkal szemben, és azt önmérsékletnek, lelkielőre névezték el, viszont a társadalmi együttlétben nem tűrhették ellenszenves, kellemetlen, fenhéjazó modorát. A legnagyobb előny, melyet az emberek a múzsák kegyéből élveznek, abból áll, hogy a nevelés és tudomány által természetük megszelidül és az eszélyesség megkedvelteti velök a mértékletességet, a túlságtól meg eltávolítja őket. Egyáltalában Róma az akkori időben a hadi és katonai tettekben nyilvánuló erényeket tartá leginkább becsben, mit az is bizonyít, hogy a rómaiak az erényt a bátorsággal egyazon néven *) nevezék, és ama nevet alkalmazák általában az erényekre, melylyel különösen a bátorságot jelzik.

II. Marcius, kit inkább, mint bárki mást, szenvedélyesen vonzottak a harci küzdelmek, már gyermekkorától kezdve fegyvert forgatott kezében. Meggyőződvn arról, hogy a mesterséges fegyverek mi hasznukra sincsenek azoknak, a kik nem fejlesztették és gyakorolták eléggé azokat, melyeket a természettől eredetileg birnak, olyannyira megedzé testét a küzdelem minden nemében, hogy nemcsak a futásban lett fürge, de egyúttal fogásában biztos, a birkózásban pedig ellenállhatatlan. Azért azok, a kik bátorságban, vitézségben vetélykedtek vele, ha hátramaradtak vele szemben,

---

*) Virtus = erény, bátorság.

testének legyőzhetlen erejét szokták okolni, melyen semmiféle fáradalom ki nem fogott.

III. Az első hadjárat, melyben még mint ifjú vett részt, az volt, midőn Tarquinius, Rómának később elűzött királya, számos csaták és vereségek után végső kísérletet teendő, nagyszámú latin és más itáliai népeket gyűjtött össze és Róma ellen indult seregével, mely inkább félelemből, meg gyűlölségből akarta a rómaiak növekedő hatalmát elnyomni, semmint azért, hogy neki kedvében járjon. E csatában,*) mely váltakozó szerencsével folyt, Marcius nagy bátorsággal harczolt a dictátor szemei előtt. Közelében egymár-már eleső rómaid pillantván meg, oldalára állt, hogy megvédelmezze és a rátörő ellenséget megölte. Midőn a vezér kivívta a győzelmet, első sorban őt jutalmazta meg egy tölgyfakoszorúval. Mert ily koszorút rendel a törvény annak, ki egy polgárnak életét megmenti, akár mert tiszteletét akarja tanúsítani a tölgyfa iránt az arkádiaiak miatt, kiket Apolló jóslatában balanéphages**)eknek nevez, akár mert a harczosoknak mindenütt könnyen kezeügyébe esik a tölgy, akár mert a tölgy a városvédő Juppiternek levén felszentelve, azt vélte, hogy az méltán illeti meg az olyat, ki polgártársa életét megmenti. Különben is a tölgy a vad fák közt a legtermékenyebb. Mondják, hogy e csatában a Dioskúrok***) is megjelentek, és mindjárt a csata után látták őket izzadtságban úszó lovaikon a Forumon, közel ama forráshoz, hol templomuk máig is áll, és hírül adták a győzelmet. Azért a Julius hó idusait, mint a győzelem évfordulóját, a Dioskúroknak szentelték.

IV. Fialal embereknél, kiket a természet

*) A regillusi tó mellett 493. Kr. sz. e.

**) Makk-evők.

***) Kastor és Polydeukes (Pollux) Zeus és Leda fiai.

csekélyebb dicsőségvágygyal ruházott fel, úgy látszik, hogy a korai tündöklés és tiszteletadás kioltja és hamarosan lecsönnesíti a becsszomjat és vágyat, míg az erős és tartós szenvedélyeket nagyobbakká és tündöklőbbekké teszik a kitüntetések, melyek szélvészkként ahhoz ragadják, mi előttük szépnek látszik. Ezeket nem jutalmul fogadják, hanem általuk adott zálognak tekintik, és restellenék cserben hagyni dicsőségüket, nem tetézve azt még nagyobb tettekkel. Így érzett Marcius is; maga magát tette vetélytársává a vitézségben, tetteiben folyton új ember akart lenni, a midőn kitüntetését kitüntetésre, zsákmányt zsákmányra halmozott, és annyira vitte, hogy későbbi parancsnokai az előzőkkel vetélykedtek, hogy őt kitüntessék és jobb tanuságot tehessenek mellette. Számos küzdelmei és háborúi voltak ama korszakban a rómaiaknak, de ő ezek egyikéből se tért haza koszorú és kitüntetés nélkül. Másoknál a dicsőség volt az erény végcélja, ő nála pedig dicsőség indító oka: anyjának öröme. Hogy anyja hallhatta fia magasztalását, láthatta megkoszorúzását, hogy örömeiben könyvek közt karjai közé szoríhatta, ez képezte az ő dicsőségének és boldogságának teljét. Mint beszélük, Epaminondas is hasonló érzületet tanusított, midőn azt tartá legnagyobb szerencséjének, hogy atyja és anyja megérték leuktrai hadjáratát és győzelmét, ámbár ő abban az élvezetben részesült, hogy mindkét szülője vele együtt örülhetett és gyönyörködhetett, míg Marcius azt vélve, hogy atyjának tartozó háláját köteles anyja iránt leróni, fáradhatatlan volt abban, hogy anyjának, Volumniának örömet, tiszteletet szerezzen; sőt ennek akarata, kívánsága szerint nősült meg és ugyanazon földél alatt lakott akkor is, midőn már gyermekei lettek.

V. Hadi erényei miatt már nagy befolyásra

és tekintélyre tett szert Rómában, midőn a senatus a gazdagoknak pártját fogva, villongásba jött a néppel, mely úgy látszik sok méltatlanságot szenvedett a hitelezőktől. Azokat, kiknek csekély holmijok még volt, a zálogolások, árverések mindenkiből kifosztották, azokat meg, akiknek semmi vagyonuk sem volt, elhajtották és bebörtönözték, daczára számos még nyílt sebeiknek, melyeket hazájokért vívott harczokban nyertek. A legutolsó hadjáratra, melyet a sabinok ellen intéztek, a gazdagok amaz ígérete folytán vállalkoztak, hogy jövőben kimélni fogják őket, a senatus pedig elhatározá, hogy Marcus Valerius dictator vállaljon ezért kezességet. És bátran harczoltak az ütközetben és kivívták a győzelmet az ellenség felett. De a hitelezők eljárása nem lett enyhébb, a senatus pedig, mintha csak megfeledkezett volna ígérétről, eltúrte, hogy az adósokat ismét elhurczolják és börtönbe vessék. Zavargások és komoly lázongások törtek ki a városban. Az ellenség pedig, kiknek figyelmét a nép nyugtalansága ki nem kerülé, betörték a római területre és azt tűzzel-vasal pusztíták. A consulok fegyverre szólíták a hadköteles korban álló polgárokat, de senki sem engedelmeskedék. A hatósági személyek véleménye is eltérő volt. Némelyek azt tarták, hogy a szegényeknek engedni és a törvény túlos szigorán enyhíteni kell, — mások ellenkező véleményen voltak, köztük Marcius is, nem mintha a vagyont legtöbbre becsülné, de mert azt a vakmerő és elbizakodott csöcselék első kísérletének tartá, arra nézve, hogy a törvényekkel szembe szálljon; s azért szerinte, ha okosan akarnak eljárni, azt el kell nyomni és fojtani.

VI. A senatus rövid idő alatt több ízben összeült, a nélkül, hogy végleg határozott volna, midőn a szegények váratlanul összegyűlekeztek,

egymást fölbiztatva, elhagyták a várost és az Anio mellett lévő hegyre, melyet ma is „szent hegy“-nek neveznek, telepedtek le. De semmi erőszakos, vagy lázongó tettet el nem követtek, csak azt hangoztatták, hogy már régóta kiűzték őket a gazdagok Rómából, levegőt, vizet és sírhelyet pedig Itália mindenütt ad nekik, ennél többet Róma sem nyújt, ha ott maradnak, kivéve, hogy a gazdagok érdekeiért küzdvén, sebeket kaphatnak és meghalhatnak. Mindez félelembe ejtette a senatust, mely az öregebb senatorok közül, a legméltányosabbakat és legnépszerűbbeket hozzájuk menesztte. Menenius Agrippa volt szónokuk; miután meghatólag kérte a népet és egész nyíltszívéen nyilatkozott a senatus felől, beszéde végén amaz örökké emlékezetes mesére tért át: Az emberi test tagjai, mondá, mind föllázadtak a gyomor ellen és azzal vádolták, hogy egyedül ő fekszik tétlenül, haszontalanul a testben, míg a többiek, hogy kívánságát kielégíthessék, számos fádalmaknak és szolgálatoknak vetik magokat alá. A gyomor kineveté őket együgyűségükért, hogy nem fogják föl, hogy a táplálékot ugyan mind magába fogadja, de vissza is juttatja és a többiek közt szétosztja. Ily viszonyban áll, folytatá, a senatus is hozzátok polgártársak. Mert az ott kellő eszélyességgel tárgyalt határozatok s ügyek minden előnyt, hasznot néktek juttatnak és osztanak fel.

VII. Ennek folytán kibékültek a polgárok, miután a senatus még ama kívánságukat is teljesítette, hogy öt tisztviselőt válasszanak, kik érdekeiket pártolják s kiket ma néptribunoknak neveznek. Első ízben azokat választák meg, kik egyuttal a lázadásban vezéreik voltak: Junius Brutust és Sicinius Bellutust. Miután az egyetértés helyre állt, a nép szívesen rendelé magát a consulok alá a háborúban. Azonban Marcus nem-

csak maga volt elégedetlen azzal, hogy a nép hatalma az aristokratia rovására erősödött, de észrevevé, hogy más patriciusok is osztoznak érületében; mindazáltal biztatá őket, hogy hazájokért való küzdelmökben ne maradjanak a plebejusok mögött, hanem mutassák meg, hogy inkább erény, mint hatalom tekintetében állanak azok fölött.

VIII. A volscoknak, kikkel a rómaiak háborúban álltak, legfontosabb városa volt Corioli. Midőn Cominius consul azt ostromolta, a többi volscok megrémülve mindenünnen segélyére siettek a rómaiak ellen, hogy a város falai alatt csatát kezdjenek, és az ellentkét tűz közé szorítsák. Cominius két részre osztá seregét: az egyik részszel maga megy a volscok elébe, kik kívülről nyomultak elő, Titus Lartius pedig, egy kitünő római férfit, az ostromnál hagyja hátra. A Corioli-beliek kicsinyelve a hátramaradt rómaiak erejét, kirohánást tesznek, az első támadásban győznek és a rómaiakat sánczaik közé űzik vissza. Itt Marcius kevesed magával előtör és leveri azokat, kik öszszetűznek vele, a többieket pedig rohamukban megállítja és a rómaiakat hangos kiáltással összehívja. Mert ő olyan volt, minőnek Cato kívánja a katonát: hogy ne csak karjával és csapásával, hanem hangjával és tekintetével is félelmes és ellenállhatatlan legyen az ellenség előtt. Számos római gyűl össze és oldalára áll, a megdőbbsent ellenség pedig visszavonul. De ezzel nem érte be Marcius, hanem üldözi és sokára követi a nyakló nélkül futókat egész a kapukig. Itt észreveszi, hogy a rómaiak, a falakról hulló számos lövedékek miatt, az üldözést abban hagyták, és senki sem mer arra gondolni, hogy a fegyveres ellenséggel telt városba a futamodókkal együtt törjön be; mégis megáll, buzdítja, bátorítja övéit, oda kiáltván nekik, hogy a szerencse inkább az üldözőknek, mint

a futóknak nyitá meg a várost. Csak kevesen merik követni; keresztül tör az ellenségen és a kapukon át vele együtt rohan be a városba. Kezdetben senki sem meri feltartóztatni vagy vele szembe szállni, de midőn látják, hogy csak kevés római van a falakon belül, összesereglenek és rájuk támadnak. Ekkor úgy mondják, a városban barát és ellenség sűrű tömegében hihetetlen harczot küzdött keresztül Marcius karjainak erejével, lábainak gyorsaságával és szíve bátorságával, lever mindenkit, ki csak útjába jő, némelyeket a végső részekre szorít vissza, másokat meg arra kényszerít, hogy lemondva a védelemről, tegyék le a fegyvert, s ezáltal időt nyujt Lartiusnak, hogy teljes bátorságban vezesse be a rómaiakat a városba.

IX. Midőn a várost ily módon elfoglalták, a katonák nagy része rabláshoz és a zsákmány szét-hordásához látott. Marcius bosszankodott és kiabált, szégyennek tartván, hogy, midőn a consul és a vele levő polgárok tán valahol az ellenséggel összeütköztek és küzdenek, ők zsákmány után futkosnak, vagy a vagyonszerzés ürügye alatt kerülnek a veszélyt. De csak kevesen ügyeltek reá. Magához vevén az önkénteseket, azon az úton indult el, melyen gyanítá, hogy a másik sereg haladt. Gyakorta sürgeté társait és buzdítá, hogy tartsanak ki, majd az istenekhez folyamodott, hogy ne engedjék a csatáról elkészni, hanem, hogy idejében érkezvén meg, része lehessen polgártársai küzdelmében, veszélyeiben. A rómaiaknál szokásban volt, hogy akkor, midőn csatarendbe álltak és pajzsukat felvenni, meg tógájukat felövezni akarták, élőszóval végrendelkeztek és három vagy négy tanú előtt örökösüket megnevezték. A katonák ép ezt végezték szemben az ellenséggel, midőn Marcius feltalálta őket. Első pillanatra némelyeket rémületbe ejtett, midőn kevesed magával vértől és

izzadságtól borítva, megjelent. De midőn ő nagy örömmel a consulhoz futott, annak kezét nyujtá és jelenté, hogy a várost elfoglalta, Cominius pedig megölelé és szívére szorítá: a szerencsés esemény híre, melyet megtudtak vagy kitaláltak, bátorságot öntött beléjük; hangos kiáltások közt követelték mindnyájan, hogy vezessék őket csatára. Marcius megkérdezi Cominiustól, hogy miként van az ellenség csatarendje felállítva és mely helyet foglalja el a sereg magva. Midőn Cominius azt mondá, úgy véli, hogy a középben az Antiumbeliek állanak, kik legharczvágyóbbak és bátorságra nézve kinek sem engednek, „Ugy esdekelve kérlek, — mondá Marcius, — ez emberekkel állíts minket szembe!” A consul csodálva buzgalmát, teljesíté kérelmét. Alig hogy megkezdődik a dárdatevés, Marcius előre rohan; a volscok, kik szemben vannak vele, nem tartanak ki, és a harczvonalnak ama része, melyre rárohan, azonnal keresztül törik. De a két szárny felkanyarodik és körülveszi Marciust; a consul megrémül és legkiválóbb embereit küldi segélyére. Makacs küzdelem támad Marcius körül; egy pillanat alatt holtakkal van borítva a föld. A romaiak hegyibe esnek, szorongatják, legyűrik az ellenséget és megfutamítván, üldözőbe veszik. Marciust, kit a fáradság és sebei teljesen kimerítettek, kéri, hogy vonuljon vissza a táborba. Ő azonban azt feleli, hogy a győzőknek nem szabad elfáradni és a futók után vetette magát. Az ellenséges sereg többi része is legyőzött és sok halottat meg foglyot veszített.

X. Másnap Marcius a consulhoz ment, kinek körébe a többiek is összegyűltek. Ez a szószékre lépven, az isteneknek méltó hálát ada a rendkívüli sikerekért és aztán Marciushoz fordul. Először is fényes dicséretben részesíté tetteit, melyeket a csata folyamán maga látott, s azokat is,

melyekről Lartius tanuskodott. Azután meghagyja neki, hogy a drágaságokból, lovakból és foglyokból álló gazdag zsákmány tizedrészét válaszsza ki magának, mielőtt az a többiek közt felosztatnék. Azonkívül vitézsége díjául egy teljesen felszerelt lóval ajándékozá meg. A rómaiak helyeselték mind ezt. Marcius azonban előlépvén, kijelenté, hogy a Jovat elfogadja és örül a consul dicséretének, a többire azonban, mit inkább bérnek, mint tiszteletnek vél, számot nem tart; ő beéri azzal, a mi bármely katonának jut. „Csakis egy kegyet kérek számomra és könyörgök, — folytatá, — adassék meg az nékem. Volt nékem a volscok közt egy vendégbarátom, derék, becsületes ember. Ő, ki azelőtt gazdag és boldog volt, ma fogoly és szolga. A számos szerencsétlenség közöl, melyek őt sújtják, örülök, hacsak egytől is megmenthetem: hogy eladassék.” Marcius e szavaira a tetszésnyilvánítások zajosabbak lettek és még inkább bámulták vagy ondolgában való önzetlenségét, mint vitézségét az ellenségekkel szemben. Még azok is, kik irigy és féltékeny érülettel voltak iránta kiváló megtiszteltetése miatt, méltónak találták nagy jutalmak elnyerésére, mert azokat elfogadni nem akarta, és inkább bámulták amaz erényét, mely az ily kincseket megveté, mint azt, melylyel azokat megszerzé. Mert szebb dolog a kincseket jól használni, mint a fegyvereket, de azok után nem vágyódní dicsőbb, mint azokat jól felhasználni.

XI. Midőn a tömeg kiabálása, lármája lecsillapodott, Cominius így folytatá beszédét: „Amaz ajándékokat, bajtársak, nem erőszakolhatjátok a férfiúra; ki nem fogadja el, sőt nem is akarja azokat elfogadni. De van egy, a mit vissza nem utasíthat: adjuk meg azt neki; szavazzuk meg, hogy *Coriolanus*-nak nevezhesse magát, ha ugyan tette

már mielőttünk nem adta meg neki e nevet". Ez időtől fogva harmadik neve Coriolanus volt.

XII. A háború befejezése után, a népvezérek a lázongást újra feléleszték, nem mintha új okuk vagy jogos panaszuk lett volna, mint inkább ürügyül hozván fel ama bajokat, melyek az első viszályok és zavarok szükségképeni következményei valának, hogy a patriciusokat vádolhassák. A föld legnagyobb része ugyanis műveletlenül, vetetlenül maradt, a háború pedig időt nem engedett arra, hogy piaczi igényeiket kívülről való bevittel fedezzék; így nagy szükség állt be. A népvezérek látván, hogy a piacon nincs gabona, de ha lett volna is, a népnek nem volt pénze, beszédekben rágalmakkal halmozták el a gazdagokat, hogy boszúvágyból idézték elő az éhséget. Eközben követek is érkeztek a Velitrae-beliectől, kik átadták városukat a rómaiaknak és gyarmatosok kiküldetését kérték. Mert ragályos nyavalya ütven ki, nagy romlást és veszélyt hozott a lakosokra, úgy hogy alig tizedrészök maradt életben. Ugy látszott a belátással bíró embereknek, hogy a Velitrae-beliek e kívánsága ép kellő alkalomra, kapóra jött, mert a szükség miatt könnyítésre szorultak, egyúttal meg a lázongás csillapodását is remélték attól, ha a zavargó és a népvezérektől felizgatott tömeg, mint egy beteges, és nyugtalanító elem a városból eltávolíttatik. Ép ezeket jelölték ki a consulok arra, hogy mint gyarmatosok elküldeszenek, a többieket pedig a volscok elleni hadjárat céljából besorozták, hogy elfoglaltság által orvoslják a belső zavarokat. Mert azt hívék, hogy ha egyszer a szegények és a gazdagok, plebejusok és patriciusok fegyverben állva a táborba és közös veszélyek közé kerülnek, barátságosabb és szivebb érzelmekkel lesznek egymás iránt.

XIII. De Sicinius és Brutus, a népvezérek

erős ellenállást tanúsítanak; azt kiabálják, hogy a legkegyetlenebb cselekményt a gyarmatosítás vonzó nevével ruházzák fel, és e szegény embereket mintegy feneketlen mélységbe taszítják, midőn megfertőzött levegőjü és temetetlen holttestekkel telt városba küldik őket, hogy ott egy idegen és kegyetlen szellemmel együtt lakozzanak, azután, mintha nem elégednének meg azzal, hogy a nép egy része éhség miatt vesz el, a másik részét pedig ragályos járványnak dobják oda, azonfelül még készakarva háborút is idéznek elő, hogy a város tetézve legyen minden bajjal, mert nem akart a gazdagok rabszolgájává lenni. Az ilyes beszédekkel eltelt nép a consulok felhívására elrendelt katona-állításon nem jelent meg, a gyarmatosítás iránt pedig nagy ellenkezést tanúsított. A senatus nem tudta, mit tegyen. Marcius azonban eltelve büszkeséggel és önhiúséggel, csodálatva a legelőbbkelőktől, nyíltan szembeszállt a népvezérekkel. Így a gyarmatosokat elküldék, miután a kisorsoltakat nagy büntetéssel kényszeríték az elutazásra. De a hadjáratban való részvételt kereken megtagadták. Így Marcius maga mellé véve clienseit, valamint még másokat is, kiket megnyerhetett, ezekkel csapott be az antiumiak területére. Itt sok gabnára bukkant, emberekben és marháknban nagy zsákmányra tett szert, de a maga számára mit sem tartott meg, bajtársainak azonban sok hajtani és vinni való jutott; majd visszatért Rómába. A többiek bánattal vegyes irigységgel nézték ezek szerencsését, és meggyűlölték Marciust, de hírneve és tekintélye miatt is nyugtalankodtak, mert ennek növekvése veszedelemmel fenyegeté a népet.

XIV. Nemsokára ezután Marcius pályázott a consulságra. A többség hajlandó volt, de a nép is restelte megszegyeníteni és visszautasítani annyi és oly nagy szolgálatok után azt a férfiút, a ki

származása, valamint vitézsége folytán egyaránt az első közt foglalt helyet. Szokás volt, hogy azok, kik e hivatalra pályáztak, és a polgárok szavazatát megnyerni törekedtek, egyszerű togában, tunica nélkül mentek le a forumra, talán azért, hogy e viselet által magukat, mint kérelmezők, annál inkább megalázzák, vagy tán hogy a sebhelyeket, melyekkel esetleg birtak, mint vitézségök nyilvánvaló jeleit megmutassák. De nem pénzosztogatás vagy megvesztegetés gyanúja miatt követelték, hogy a kérelmező öv és tunica nélkül jelenjék meg a polgárok előtt. Mert csak jóval később jött divatba a szavazatok adása és vevése, és hogy a pénz befolyást nyert a választó gyűlésekre. Ezután, hogy a megvesztegetés becsúszott a bíróságokba és táborokba, a köztársaságot monarchiává alakította át, mert a pénz révén rabszolgává tette a haderőt. Nem állított helytelent az, a ki azt mondá, hogy az semmisíté meg a nép hatalmát először, a ki annak vendégséget és pénzt adott. Mert úgy látszik, e baj csak lappangva és lassanként csúszott be Rómába és mindjárt nem is vették észre. Nem is tudjuk, ki volt az első, a ki a népet vagy bíróságot megvesztegette. Athénben, mint mondják, Anytos, Anthemion fia volt az első, a ki pénzt adott a bírának, midőn a peloponnésosi háború vége felé a pylosi ügyben árulás miatt vizsgálat alá került, a mikor még a római forumon a tiszta arany korszak uralkodott.

XV. Midőn Marcius megmutatá számos sebhelyét, melyeket különböző csatákon kapott, és melyekben magát tizenhat évi folytonos hadiszolgálata alatt kitünteté, meghajoltak vitézi erényei előtt és megállapodtak egymás közt abban, hogy consullá választják. Azonban a választásra kitűzött napon, midőn Marcius büszke pompával, a senatus kíséretében megjelent a forumon és a körü-

lötte levő patriciusok látni engedék, hogy őrte jobban buzognak, mint bárki más érdekében, a nép egyszerre megvonta tőle jóindulatát és bosszura meg gyűlölségre ragadtatta magát. E szenvedélyekhez járult még ama félelem is, hogy ha ez az aristokratikus hajlamú és a patriciusok közt oly nagy befolyással bíró férfiú kezei közé ragadja a hatalmat, a népet szabadságától teljesen megfosztandja. Így okoskodván, megbuktatták Marciust és mást választottak consulnak. Mélyen lesújtá ez a senatust, mely abban inkább saját, mint Marcius megaláztatását látta. Marcius azonban ez eseményt nem viselte el nyugodtan, türelemmel, mert lelkének indulatos és makacskodó sajátságait, szellemi nagyságnak és fenköltségnek szokta tekinteni, és nevelés meg oktatás által nem sajátítá el ama szelídségtől áthatott szilárdságot, mely a politikai érények legfőbbike; nem tudván azt, hogy annak, a ki a közügyekkel és az emberekkel foglalkozik, az önhittséget, mint Plátó mondja, a „magány e társát“ főleg kerülnie kell, és a türelmet, bármennyire tartás is azt némelyek nevelésnek, megszeretnie kötelessége. Azonban Marcius, ki mindig egyszerű, de hajlíthatatlan vala, azt hívé, hogy a győzelem és uralom egyedül a vitézség műve, s nem látta be, hogy épen a gyengeség és elpuhultság az, mely a haragnak, mintegy kelevénynek, lelke szenvedő és beteges részében tápot nyújt; teljesen felháborodva és elkeseredve a nép ellen, haza ment. A fiatal patriciusok, kik a városban nemes származásukban leginkább büszkélkedtek, mindig lelkes csodálói voltak a férfiúnak, ekkor azonban még szorosabban csatlakoztak hozzá, a mi nem vált javára: mert bosszúságában és fájalmában részt vevén, haragját csak lánggra lobbantották. Mert a hadjáratok alkalmával oly vezérük és tanítójuk volt, a ki hadi dolgokban szívesen oktató

és ösztönzé őket irigység nélkül versengeni az érényért, midőn sikereikre büszkékké tevé őket.

XVI. E közben nagymennyiségű gabona érkezett Rómába, melyet részben Itáliában vásároltak össze, részben pedig Gelon, Syracusae fejedelme, ajándékba küldött. Mindenki ama jó reménnyel kecsegtette magát, hogy ez a várost a szükségtől s az egyenetlenségtől egyaránt meg fogja menteni. A senatus azonnal összeült, a körülözönlő sokaság pedig kívülről leste sóvárogva az eredményt, azt remélvén, hogy a vásárolt gabona méltányos áron fog nekik eladatni, az ajándékozott pedig ingyenesen fog köztük elosztatni. Mert a senatus kebelében némelyek ily javaslatot tettek. De Marcius felkelvén, hevesen megtámadá azokat, kik a nép érdekében szólottak, demagógoknak és az aristokratia árulóinak nevezé őket, kik a vakmerőség és féktelenség vészes magját a nép közé szórván, azt saját maguk ellen növelik fel; ezt helyesebb lett volna még csirájában megsemmisíteni, és nem engedni, hogy a nép ily tekintélyes hatóság által erősödjék. Hisz már most is félelmes, mert mindent keresztül hajt, a mit csak akar, akarata ellenére pedig mire se szorítható, nem engedelmeskedik a consuloknak, hanem fejtelenségben élve, nem ismer más felsőbbséget, mint a saját hatóságát. Ha tehát a görögök legdemokratikusabb államaiban szokásban levő ajándékoknak és felosztásoknak behozatalát megszavazzák, ezzel — úgymond — közös romlásukra csak a nép engedetlenségét mozdítják elő. „Mert csak nem mondhatják, hogy a gabonát jutalmul kapják ama hadjáratokért, melyek alól magukat kivonták, vagy a lázadásokért, melyekkel hazájok ellen árulást követtek el, vagy ama rágalmakért, melyeket szívesen vettek a senatus ellen. Arra számítanak, hogy ti félelemből engedtek nekik,

hogy hizelgésből adjátok ti meg ezeket, és nem fognak aztán engedetlenségüknek határt szabni, nem szűnnek meg soha viszálykodni, lázongani. De ez valóban örültség volna. Ha azonban eszünkön vagyunk, foszszuk meg a tribunságtól, mely a consuli méltóság romlása és a város egyenetlenségeinek forrása, a mely többé nem egységes, hanem két részre van szakítva és nem képes egygyé válni, egyetértésre jutni, bajainkat lecsillapítani, egymás között levő zavarainkat megszüntetni“.

XVII. Több ilyes nyomatékos beszédeivel fellelkesíté a fiatal senatorokat és a gazdagokat majdnem mind, kik azt kiabálják, hogy a városban egyedül ő az, a ki meg nem tántorítható, a ki nem tud hizelegni. Az idősebbek közül néhányan ellenmondanak, belátván a bekövetkezendőket. Mert a jelenlevő *) tribunok, midőn észrevették, hogy Marcius véleménye diadalra jut, kifutottak a néphez és nagy lármával felhívták, hogy egyesüljön és jöjjön segítségökre. Viharos gyűlést tartottak, Marcius beszédét, melyet mondott, a néppel közölték; és kevésbe mult, hogy az haragjától elragadtatva, a senatust meg nem rohanta. A tribunok Marciust vád alá helyezték, és érte küldvén, felhívták, hogy védelmezze magát. Midőn pedig az érte küldött lictorokat féktelen haragjában visszaüzi, maguk jönnek el az aedilisekkel, hogy erővel elhurczolják Marciust, és már kezét tesznek rája. De a patriciusok összesereglenek, visszaszorítják a tribunokat és megütlegelik az aediliseket. Csak a beálló est vet véget a zavarnak. Midőn a consulok másnap virradatkor észrevették, hogy a felbőszült nép mindenünnen a forumra özönlik, aggódni kezdtek a városért, összehívták

---

*) Tulajdonképen csak a senatus termének ajtaja előtt ültek, a honnét a tárgyalásokat hallgatták.

a senatust, felszólították, hogy vegye fontolóra, miként lehetséges a népet méltányos előterjesztésekkel és kedvező határozatokkal lecsillapítani, kiengesztelni, mert nincs most annak ideje, hogy kiváltságok és méltóságok felett versengjenek, ha ugyan higgadtan gondolkoznak, mert a helyzet kétséges és veszedelmes, s azért okos és méltányos politikát követel. A többség engedett, a consulok a népgyűlésbe mentek, és a mennyire tőlük kitelt, törekedtek a népet észére hozni és lecsendesíteni; higgadtan megczáfolták a rágalmakat, rendretartással és szemrehányással mérsékeltén élve, biztatták, hogy az élelmiszerek ára tekintetében nem fog köztük semmi nehézség fenforogni.

XVIII. A nép nagyobb része már engedett, és nyugodt, illedelmes hallgatásával tanusítja hajlandóságát, békülékenységét, midőn fölkelnek a tribunok és kinyilatkoztatják, hogy a nép követve a senatus méltányosságát, kész engedni abban, mi jogos, de követelik, hogy Marcius védelmezze magát az ellen, igaz-e, hogy a senatust az alkotmány felforgatására és a nép hatalmának megsemmisítésére izgatta, hogy meghívásuknak nem engedelmeskedett, végre az által, hogy az aediliseket a forumon lealázta és megverte, a mennyire tőle függött, nem szolgáltatott-e alkalmat polgárháborúra, és arra, hogy a polgárok fegyverhez nyuljanak? Mindezt oly szándékból mondták, hogy vagy lealázzák Marciust, ha természete ellenére büszkeségéből enged és meghajlik a nép előtt, vagy pedig a nép engesztelhetetlen haragját zúdítsák reá, ha természetének megfelelőleg cselekszik, és főleg erre számítottak, mert jól ismerték e férfiút. Marcius felállt tehát, hogy védelmezze magát, és a nép csendesen, nyugodtan hallgatá. De alig kezdett beszélni amaz emberek előtt, kik könyörgő hangot vártak tőle, már is sértő nyilt-

ságba csapott át, és inkább vádolta a népet, mint magát védelmezte, sőt hanghordozásával, arckifejezésével a megvetéssel és lenézéssel határos rendíthetetlenséget tanusított. A nép feldühösödve e szavak folytán, képtelen volt haragját, bosszuságát türtőztetni. Ekkor Sicinius, a tribunok legvakmerőbbike, hivataltársaival rövid ideig értekezvén, a nép elé állt és kihirdette, hogy a tribunok halálra ítélték Marciust, és megparancsolta az aediliseknek, hogy vezessék rögtön a szikla-omorra és taszítsák le az alatta elterülő mélységbe. Az aedilisek kezökön teszik rá. Még a plebeiusok közül is számosan borzasztónak és fenhéjazónak tarták ez eljárást. A patriciusok pedig szenvedélyöktől elragadtatva mintegy magukon kívül sietnek kiáltozására segítségéül. Némelyek visszaszoríták azokat, kik kezeiket rávetették és középre fogák Marciust. Mások kezeiket kinyujtva, könyörögtek a néphez, mert a szó és hang tehetetlen volt ily roppant zavar és lárma közt. Mig végre a tribunok barátai és hivei belátták, hogy a patriciusok közti nagy vérengzés nélkül lehetetlenség Marciust elvezetni és megbüntetni, azt tanácsolják tehát nekik, hogy vetköztessék ki szokatlan és kegyetlen jellegéből a büntetést és ne öljék meg Marciust erőszakkal, ítélet nélkül, hanem bízzák azt a nép szavazatára. Erre Sicinius visszanyerve hidegvérét, megkérdező a patriciusoktól, mit akarnak azzal, hogy elragadják Marciust a nép kezéből, mely őt megbüntetni szándékozik. „De mi a ti szándékotok, — kérdék viszont amazok — mit akartok azzal, hogy a rómaiak egyik legkitünőbb férfiát ítélet nélkül viszitek ily borzasztó és törvényellenes halálra?” „Jól van tehát, válaszolá Sicinius, ez se szolgáljon nektek ürügyül arra, hogy a néppel viszálykodjatok, egyenetlenkedjete: legyen meg akaratotok, hozassék ítélet e férfiú felett. Téged pedig, Marcius,

megidézünk, jelenj meg a forumon, a harmadik vásár napján, hogy ártatlanságodról meggyőzzed a népet, mely szavazással itél majd feletted !“

XIX. Tetszett a patriciusoknak akkor e megoldás és Marciusszal derülten mentek haza. A harmadik vásárig terjedő időközben, — minden kilenczedik napon tartják meg a rómaiak a vásárt, mely időközt „nundinae“-nek *) nevezik, — haladékos reménylettek az antiumiak elleni hadjáratból. Azt hitték ugyanis, hogy a hosszú ideig tartó huzamos háború veszélyei alatt a nép megszelídül és haragja lecsillapul, vagy egészen elalszik. De midőn az antiumiakkal ügyeiket hamarosan rendezve, visszatértek, az aggódó patriciusok gyakran ülést tartottak, oly megoldáson töprenkedvén, hogy se Marciust ne kelljen feláldozniok, se pedig viszont a népvézereknek ürügyet ne szolgáltatassanak a nép felizgatására. Appius Claudius, ki ama hírben állt, hogy legelkeseredettebb ellensége a népnek, felszólalt, hogy tönkre teszik a senatust és teljesen feláldozzák az alkotmányt, ha megengedik, hogy a nép szavazattal ítéljen a patriciusok felett. Azonban az öregebb és népszerűbb senatorok azt állították, hogy a nép e hatalom birtoka miatt nem fog szigorú és kemény lenni, sőt inkább szelíd és emberséges. Mert nem vetheti meg a senatust, sőt azt hiszi, hogy ő van általa megvetve, a birói jogot majd tisztességnek és vigasztalásnak tekinti, úgy hogy a szavazáshoz fogván, egyszersmind haragját szélnek fogja eresztetni.

XX. Tapasztalván Marcius, hogy a senatus az ő iránta való jóakarát és a néptől való félelem közt ingadozik, megkérdezé a tribunokat, hogy mely vádat emelnek ellene, és mely vétek miatt állítják a nép bírósága elé. Midőn ezek azt mondák: a vád

*) Novem dies = kilencz nap.

a zsarnokságra irányul, és azt fogják ellene bebizonyítani, hogy zsarnokságra törekszik, Marcius felállván, azt mondá, hogy azonnal a nép elé megy, hogy magát igazolja, és semmiféle bíróság, vagy ha elítéltetik, büntetés alól magát ki nem fogja vonni, „de — folytatá, — csak is evvel vádoljatok és meg ne csaljátok a senatust!” Ők ezt megígérték és e feltétel alatt ültek felette bíróságot. Midőn a nép összegyűlt, először is kierőszakolták, hogy a szavazás ne centuriák, hanem tribus szerint történjék, miáltal a vagyontalan, zavargó és a tisztességre mit sem adó néptömegnek szerezték meg a szavazásban a túlsúlyt a vagyonos, előkelő és hadban jártas férfiak felett. Azután a zsarnokság vádjától is elálltak bizonyítékok hiányában, és visszatértek ama beszédre, melyet Marcius előzőleg a senatusban mondott, hogy megakadályozza a gabona olcsó eladását és tanácsolja a tribuni hatalom eltörlését. Új vádat is emeltek ellene ama zsákmány felosztásának tárgyában, melyet az antiúmiak földjén szerezvén, nem szállított a közkincs-tárba, hanem a hadjáratban résztvettek közt osztott fel. És, mint mondják, ép ez hozta főleg Marciust zavarba. Mert erre nem számított, és hamarosan meggyőző érvekkel nem tudott a tömeg elé állni, sőt midőn megdicsérte azokat, kik vele hadakoztak, nagy lármát csaptak azok, a kik vele ugyan nem voltak, de a többséget képezték. Végre a tribusok beadván szavazatukat, három szó-többséggel elítélték. Az ítéleti büntetés örökös száműzetésre szolt. Az ítélet kihirdetése után a nép örvendve és oly büszkén ment haza, mint soha, midőn csatában győzé le az ellenséget. A senatus azonban mély fájdalmat és levertséget tanúsított, boszankodott, bánkódott, hogy előbb nem tett meg és túrt el mindent inkább, mint hogy a nép e roppant hatalommal visszaéljen és féktelen-

kedjék. Nem volt akkor szükség sem ruhára, sem külső jelekre, hogy megkülönböztessék a polgárokat egymástól, mert azonnal felismerhető volt a plebejus derült, a patricius pedig az ő levert arczáról.

XXI. Maga Marcius hajlíthatatlan és csüggedetlen maradt; arczkifejezése, járása, magaviselete nyugodt volt, és szemben az általános levertséggel, érzéketlenné mutatta magát, nem okosságból vagy szelidségből, vagy mintha sorsába belenyugodott volna, hanem mert a harag és méltatlankodás fogták el lelkét; és ez az igazi fájdalom, a mit sokan félreismernek. Mert a fájdalom, midőn mintegy lángoló haraggá változik, azonnal számúzi a levertséget és tétlenséget; azért látszik a haragos ember vállalkozónak és izgatottnak, mint a lázbeteg, mert a lélek bizonyos gyulladásban, feszült és forrongó állapotban leledzik. Tettei csakhamar kimutatták, hogy ilyen volt a lelki állapota. Hazamenve, síró, hangosan jajgató anyjától és nejétől bucsut vesz, inti őket, hogy viseljék türelemmel sorsukat, azután határozott léptekkel a kapuk felé tart, hová az összes patriciusok testületileg kikisérék, majd a nélkül, hogy valamit kért vagy elfogadott volna tőlök, eltávozott Rómából három vagy négy cliensével, kik mellette maradtak. Pár napot jószágainak egyikén töltött, önmagában tépelődven sokféle terveken, minőket a harag szül; mert nem volt az jó vagy hasznos, a mi felett töprenkedett, hanem hogy boszút álljon a rómaiakon. Elhatározá, hogy terhes és szomszédos háborút támaszt fel ellenök; s legelőször is a volscoknál akart kísérletet tenni, kikről tudta, hogy úgy emberanyagban, mint pénzben bővelkednek, és hogy eddig szenvedett vereségük nem annyira gyengíté hatalmukat, mint inkább növelé irigységöket és boszúvágyukat.

XXII. Élt Antium városában egy férfiú, ki-

nek gazdagsága, vitézsége és előkelő származása királyi tekintélyt biztosított minden volsc fölött, névszerint Tullus Aufidius. Jól tudta Marcius, hogy ez őt jobban gyűlöli, mint bárki mást a rómaiak közül. A csaták folyamán ugyanis gyakran fenyegették, kihívták és gúnyoltak egymást, a mire harcias fiatal embereket a dicsvágy és versengés szokott indítani, így a nyilvános ellenségeskedéshez személyes gyűlölség is járult. De másrészt Coriolanus ismerte Tullus magas, fenkölt szellemét és tudta, hogy jobban, mint bárki más a volscok közül sóvárog a kedvező alkalomra, hogy a rómaiak hatalmát megfékezhesse, igazolván amaz állítást: „Nehéz leküzdeni a haragot, mert ez, a mit akar, arra lelkét teszi föl.“ Oly ruhát vett tehát magára, melyben, a ki látta, legkevésbé sem ismerhette fel és mint Odysseus:

Ellenséges városba belopódzott.

XXIII. Már beesteledett, és noha sokan találkoztak vele, senki sem ismeré fel. Egyenesen Tullus házának tart, hirtelen besurran, némán leül a tűzhelyre és fejét befödve, nyugton marad. A házbeliek ámbár elcsodálkoznak, nem merik felkölni, mert magaviselete, valamint hallgatótsága, bizonyos méltósággal volt egybekötve; de mégis tudósítják Tullust, a ki épen vacsoránál ült, e különös dologról. Ez felkelvén, hozzá jő és megkérdezi tőle, hogy kicsoda és mit kíván. Ekkor felfedi Marcius fejét és kis vártatva így szól: „Ha nem ismeresz fel és nem hiszel szemeidnek, úgy magamnak kell magamat felfednem. Én Caius Marcius vagyok, az, ki néked és a volscoknak annyi kárt okoztam, a mit nem enged eltagadni „Coriolanus“ melléknevem, melyet viselek; mert a kiállott sok fáradság és veszélyek után nem maradt számomra egyéb jutalom, mint e melléknév,

irántatok való gyűlöletem emléke. Ez az egyedüli, a mitől meg nem foszthattak, mert minden egyebet elragadott tőlem a nép irigysége és féktelensége, a hatóság puhasága és árulása. Mint hazátlan, száműzve vagyok és tűzhelyed oltalma alá menekültem, nem hogy életem biztonságban legyen, (mert mi szükség lett volna idejönni, ha féltém vala a haláltól), hanem, hogy bosszút álljak azokon, kik elűzték, és nekem az már is bosszú, hogy téged teszek urammá. Ha tehát van bátorságod megtámadni ellenségeidet, nemes férfiú, jőjj és vedd hasznát balsorsomnak, hogy szerencsétlenségemet a volscok közös szerencséjévé tegyed. Én annál sikeresebben harczolok majd értetek, mint ellenetek, a mennyivel jobban harczolnak az ellenséggel azok, kik azt ismerik, mint a kik nem ismerik. Ha lemondasz rólam, én nem akarok tovább élni, de te rád nézve sem lesz előnyös, ha megmented azt az embert, ki régente a te és hazád ellensége volt, most pedig mi hasznodra és szolgálatodra sincs.“ Alig hogy Tullus ezt megérté, rendkívül megörült s megragadta jobbját. „Kelj fel, — mondá — Marcius, és bátorodjál, mert nagy szerencse ért minket, midőn magadat nekünk adod, de remélj a volscoktól még nagyobb szerencsét.“ Ekkor aztán barátságosan megvendégelé, a következő napokban pedig egymásközt tanácskoztak a háború tárgyában.

XXIV. Rómát ezalatt nemcsak a patriciusok ellenséges indulata nyugtalanítá, mely főleg Marcius eliteltetéséből származott, hanem egyuttal a számos figyelmet érdemlő csodajelek is, melyeket a jósök, papok és magánosok nyilvánosságra hoztak. Ezek közül egynek történetét így adják elő. Élt Rómában egy bizonyos Titus Latinus, középsorsú, egyébként is csöndes, mérsékelt férfiú, ki a babonás érzelmektől, főleg pedig a hivatalkodástól ment volt. Ez azt álmodá, mintha Jupiter meg-

jelent volna előtte és megparancsolta volna, hozzá tudomására a senatusnak, hogy a tiszteletére tartott díszmenetnek élére egy rossz és szomorú külsejű tánczost rendeltek. Mint beszélte, első ízben nem igen gondolt az álommal. Midőn azonban másod és harmad ízben sem törődött vele, derék fia meghalt, ő maga pedig egész testére megbénult. Ekkor gyaloghintón a senatus elé vitette magát, és megjelenté a dolgot. Alighogy ezt teszi, állítólag egyszerre úgy érzi, hogy teste új erőt nyer; felkel és a maga lábán haza megy. A bámuló senatorok beható vizsgálat alá veszik az ügyet. A dolog így állt. Egy polgár saját rabszolgáját átadta a többi társainak ama parancscsal, hogy korbácsolják keresztül a forumon, azután végezzék ki. Midőn ezt teszik és a rabszolgát kínozzák, ki a fájdalomtól vonaglik és kínos mozdulatokat tesz, egy díszmenet véletlenül utánok halad. A résztvevők közül számosan felháborodtak e szomorú látvány és illetlen rángatózások fölött, de senki sem lép közbe; meglegszenek azzal, hogy szitkot és átkot szórnak arra, ki ily kegyetlenül büntet. Mert amaz időkben igen szeliden bántak a rabszolgákkal; a közös munka és életmód szívélyesebb, családiasabb viszonyt létesített gazda és rabszolga között. A vétkes rabszolgára nézve már az is nagy büntetés volt, ha a szekér ama farészét, melyen a rúd nyugszik, nyakára tevén, a szomszédságban megsétáltatták. Mert a rabszolga, a ki ily büntetést szenvedett, és ki társainak meg szomszédainak szeme elé így került, többé bizalomban nem részesült és Furcifernek neveztetett; a rómaiak ugyanis furcának nevezik azt, a mit a görögök vilának, rúdszárny-nak mondanak.

XXV. Midőn Latinus a senatoroknak megjelenté látványát, zavarban voltak az iránt, valjon ki volt az a rossz és szomorú külsejű tánczos, a ki

a díszmenet előtt haladt. Némelyeknek eszébe jutott a büntetés különössége miatt ama rabszolga, kit korbácsolva keresztül vezettek a forumon és aztán kivégeztek. Minthogy a papok szintén e véleményen voltak, a rabszolga urát megbüntették, és a díszmenetet, meg a játékokat az Isten tiszteletére elejétől végig megismételték. Kitűnik ebből, mily bölcsen rendezé be Numa a rómaiak minden szertartásait; azt is nagyon szépen rendelé el az áhítat emelése végett, hogy, midőn a hatósági személyek, vagy papok valamely szent cselekvényt végeznek, egy hírnök megy előre és fennen kiabálja: hoc age! a mi azt jelenti: ezt tedd! és arra hí fel mindenkit, hogy figyelmét, a szent cselekvényekre fordítsa és azokat semmi munkával, vagy szórakoztató foglalkozással ne zavarja, mert az emberi cselekmények legtöbbje bizonyos kényszerű és erőszakos módon vitetik véghez. Azonban a rómaiak áldozataikat, díszmeneteiket és játékaikat nemcsak ily fontos indító okból szokták megismételni, hanem kisszerű okokból is. Ha egy ló azok közül, melyek az úgynevezett thensákat *) húzzák, elfárad, vagy, ha a kocsis bal kézzel nyul a gyeplőkhöz, azonnal elrendelik az ünnepség újból való felvételét. De még az újabb időkben is harminczszor megismételték egy és ugyanazon áldozatot, mindig azt véelve, hogy valami hiba vagy elnézés történt. Ily óvatosságot tanusítottak a rómaiak az isteni szolgálat körül.

XXVI. Azalatt Marcius és Tullus titkos értekezletet tartottak Antiumban, a volscok leghatalmasabbjaival és felhívták őket, hogy addig indít-

---

*) Thensae, helyesebben tesae, azok a kocsik, melyeken a díszmenetek alkalmával az istenek szobrát vitték; többnyire ezüstből voltak készítve, némelykor elefántcsontból is.

sanak háborút a rómaiak ellen, míg egymás közt viszálykodnak. Ezek azonban haboztak, mert két évre békét és fegyverszünetet kötöttek; míg aztán maguk a rómaiak nyujtottak erre ürügyet, midőn valamely gyanu vagy rágalom folytán az ünnepség és játékok folyamán kihirdették, hogy a volscok napnyugta előtt távozzanak a városból. Némelyek azt állítják, hogy ez Marcius csalárd-sága és cselszövénye folytán történt, ki egy hamis feljelentőt küldött Rómába a hatóságokhoz, hogy a volscok e játékok folyamán meg akarják támadni a rómaiakat, a várost pedig felgyújtani szándékoznak. E kihirdetés ingerültebbé tette a volscokat a rómaiak ellen. Tullus pedig a dolgot nagyítván, izgatása folytán végre kivitte, hogy Rómába követeket küldöttek, ama terület és városok visszakövetelése végett, melyektől a volscok a háború folytán elestek. A rómaiak meghallgatván a követeket, bosszankodtak és azt felelték, hogy a volscok ragadnak ugyan előbb fegyvert, de letenni a rómaiak fogják később. Ezután Tullus általános népgyűlést hív össze, és midőn a háborút megszavazzák, azt tanácsolja, hogy hívják meg Marciust, felejtsék el iránta való haragjukat és legyenek meggyőzödvé, hogy, mint szövetségesük, több hasznukra leend, mint volt kárukra, elleségökül.

XXVII. Marcius előhivatván, beszédet mondott a nép előtt, a midőn is kitünt, hogy ép oly jeles szónok, mint harcos, ép úgy kiválik okosságával, mint bátorságával. Azért Tullussal együtt teljhatalmú vezérré választották e háborúra. Félve pedig, hogy hosszúra nyúlván az idő, melyre a volscoknak szükségük vala a felkészülődésre, ez a cselekvés kellő alkalmától megfosztja őt, azért a csapatok összevonását és a készletek beszerzését a hatóságokra és az előbbkelőkre bizza, s maga felbízta a legbátrabbakat, kik katonaállítas

nélkül, önként csatlakoztak hozzá, hirtelen Róma területére betör. Ez által oly nagy zsákmányra tett szert, hogy a volscok belefáradtak, míg azt táborukba takaríthatták és felhasználhatták. De az ő szemeiben a bő zsákmány, a vidék elpusztítása és károsítása csak legcsekélyebb előnyét képezte e hadjáratnak. Fő célja, a miért ezt tevő, arra irányult, hogy a patriciusokat a nép előtt gyanúsítsa. Mert midőn mindent elpusztított és felharácsol, mezeiket szigorúan őrizteté, és nem engedé meg, hogy ők bármiben is kárt vagy megrövidítést szenvedjenek. Ennek folytán a kölcsönös gyanúsítások és békétlenségek csak növekedtek. A patriciusok a nép szemére vetik, hogy igaztalanul száműztek egy ily hatalmas férfiút, a nép viszont ezeket vádolja, hogy bosszúból hívták be Marciust, és míg mások harczban állanak, ők mint szemlélők, nyugton ülnek, mert gazdaságuknak és kincseiknek öre maga a háború, melytől tartózkodnak. Marcius e vállalatának nagy erkölcsi haszna abból állott, hogy föllekesíté és megtanítá az ellenség megvetésére a volscokat; majd biztonságban visszavezeté őket.

XXVIII. Midőn a volscok egész hadereje szaporán és nagy lelkesedéssel összegyülekezett, oly tekintélyesnek látszott, hogy elhatározták, hogy egy részét a városok biztonságára visszahagyják, és csak a másik részzel vonulnak a rómaiak ellen, Marcius Tullusra bízván, hogy válaszszon a két hadsereg közül. Tullus kinyilatkoztatá, hogy noha ő mivel sem áll hátrább hadierényre Marciusnál, de ennek minden csatában a szerencse inkább kedvez; ezért felhívá, hogy vezesse a támadó sereget, ő pedig visszamarad a városok védelmére és gondoskodik a táborozók szükségleteiről. Marcius így tekintélyben megerősödvén, először is Circei *) ellen

*) Város és előfok Latium területén, a Középtenger partján.

vonul, mely római gyarmat volt, és ezt, mert önként feladta magát, bántalmatlanul hagyta. Azután elpusztítja a latinok földjét, ama varakozásban, hogy a rómaiak a latinok érdekében itt síkra szállanak, mert szövetségeseik voltak és több ízben kérték segedelmöket. De a nép erre semmi hajlandóságot sem mutatott, a consulok pedig, kiknek uralma vége felé járt, nem akartak veszedelembé bocsátkozni és azért visszautasíták a latinok kérelmét. Így Marcius egyenesen a városok ellen vezeté seregét és Toleriumot, Lavicumot, Pedumot meg Bollaet, melyek ellenálltak neki, fegyveres erővel elfoglalá, a lakosokat hadifoglyokká tévé, vagyonukat meg felprédálá. Azok iránt, kik meghódoltak, nagy figyelmet tanusított, hogy még akarata ellenére se szenvedjenek sérelmet, mert lehetőleg távol táborozván tőlök, megkimélte földjeiket.

XXIX. Midőn még Bollaé városát is elfoglalá, mely csak száz stadiumnyira esik Rómától, a hol nagy zsákmányra tett szert és majdnem az egész fegyverfogható fiatalságot kiirtotta, a vols-cok közül azok, kik rendeletet vőnek, hogy a városokban visszamaradjanak, nem túrtóztethették magukat, hanem fegyveresen Marciushoz siettek, kinyilatkoztatván, hogy egyedül őt ismerik el vezéröknek, fejüknek. Akkor nagy hírnévre tett szert Marcius egész Itáliában és csodálták vitézségét, mely egyetlen egy embernek helyváltozása által a dolgok állásában hirtelen fordulatot idézett elő. Rómában a legnagyobb zavar uralkodik, a nép lemond a küzdelemtől, nap nap után múlik el csoportosulásokban és egymással való zajos vitákban, míg híre jő, hogy az ellenség Laviniumot is ostrom alá fogta, mely Róma ősi istenségeinek szentélyét, nemzetségek bölcsőjét képezte, mert ez volt az első város, melyet a trójai Aeneas alapított. Erre

csodálatos és teljes változáson ment keresztül a nép érzülete, míg a patriciusoké különös és megfoghatatlan fordulatot vett. A nép arra törekszik, hogy semmisítsék meg a Marcius ellen hozott ítéletet és hívják őt haza; az összegyűlt senatus tanácskozáskor e javalat felett, elhatározta annak elvetését, talán mert a megcsöknyösödött pártszellem készteté arra, hogy szembeszálljon a nép kívánalmaival, vagy, mert nem akará, hogy Marciust a nép kegye hozza vissza; lehet, hogy haraggal telt el irányában, a ki mindenkinek csak bajt szerzett, noha nem szenvedett mindenkitől sérelmet, a ki már hazája ellenségének tanusítá magát, melynek mint tudta, a legbefolyásosabb és leghatalmasabb pártja vele együtt szenved és részesül jogsérelemben. Miután a tanács határozatát a néppel közölték, ez nem volt többé ura szavazatának, mert törvényt nem hozhatott a senatus javaslata nélkül.

XXX. Marcius erről értesülvén, még inkább elkeseredett; Lavinium ostromát abbahagyván, haragjában Róma ellen indul és az úgynevezett cluiliai árkoknál tábort üt, negyven stadiumnyira Rómától. Megjelenése félelmet és nagy nyugtalanságot okozott, de egyidejűleg a lázongásnak is véget vetett. Mert senki sem mert többé, akár hatósági személy, akár senator, Marcius hazahívása tárgyában a népnek ellentmondani; sőt látva, hogy a nők a városban szanaszét futnak, az öregek még a templomokban sírva, oltalomért könyörögnek, és mindenki bátorság és üdvös elhatározás híján van, elismerték, hogy a nép helyesen tette, midőn Marciusszal kibékülést indítványozott, a senatus ellenben nagy hibát követett el, hogy midőn ép alkalmoszerű lett volna a haragot, a rossz indulatot elfojtani, azt felujította. Közakarattal elhatározták tehát, hogy követeket küldenek Marciushoz, kik hazájába való visszahívását neki felajánlják és

tőle a háború megszüntetését kérik. A senatus küldöttei, kik Marcius rokonai voltak, mindjárt az első találkozásnál barátságos fogadtatásra számítottak, mintegy rokonnál és barátnál. De nem így történt a dolog. Miután az ellenséges táboron keresztül vezették, fényes pompában és túrhetetlen gögijében ülve találták Marciust a volscok legelőbbkelőinek társaságában, s itt megparancsolá nekik, hogy adják elő kérésüket. Ezek szerény és barátságos hangon szólnak, mely helyzetüknek megfelelt; mikor bevégezték beszédüket, Marcius saját szenvedéseire vonatkozólag keserűen és haraggal válaszolt, a volscok tekintetében pedig, mint azok hadvezére, követelé ama területnek és városoknak visszaadását, melyeket fegyverrel szakítottak el tőlük és részükre hasonló polgárjog megszavazását, mint a minőt a latinok élveznek, mert szilárd béke csakis ily igazságos és egyenlő feltételek mellett lehetséges. Azután harmincz napi meggondolási időt adott nekik, majd a követek eltávoztása után azonnal felkerekedve, elhagyta a római területet.

XXXI. És ez volt az első panasz, mit a volscok közül azok hoztak fel ellene, kik már régóta nehezen tűrték és irigyelték hatalmát. Ezek közé tartozott Tullus is, kit ugyan Marcius személyesen egyáltalán nem sértett meg, de ki szintén emberi gyengeségnek volt alávetve. Boszankodott ugyanis, hogy dicsősége teljesen elhomályosult és hogy a volscok elhanyagolták, mert azt hitték, hogy egyedül Marcius mindenük, és a többieknek be kell azzal érniök, mit ő hatalomból és uralomból nekik juttat. Innen származtak az első vádaskodások, melyeket titokban terjesztettek ellene; összeállván egymásközt kifejezték boszankodásukat, és árulásnak nevezték visszavonulását, melylyel nem ugyan városokat vagy seregeket adott fel, hanem a kellő

alkalmat, melytől minden egyébnek megmentése és viszont elvesztése függ. Mert az ellenségnek harmincz napot engedett, mintha a háborúban aránylag rövidebb időtartam alatt nagyobb változások nem fordulhattak volna elő; noha Marcius ez időt nem tölté tétlenségben, sőt betörvén a rómaiak szövetségeseinek tartományába, azt elpusztitá és hét nagy népes várost foglalt el. A rómaiak nem bátorkodtak segélyökre menni; lelkök teljesen elcsüggedt, és testökön dermedtség vett erőt, mely harcias hajlamaikat elernyeszté. Midőn a kitűzött idő letelt, és Marcius teljes haderejével ujjal megjelent, követeket küldenek ismét hozzá, kérvén, hogy csillapítsa haragját, vezesse el a volscokat területükről, aztán tegye meg és terjessze elő azt, a mit a két népre nézve jobbnak vél, mert a rómaiak félelemből semmiben sem fognak engedni. Ha azonban azt hiszi, hogy a volscoknak méltányos követeléseik vannak, mindezek teljesülni fognak, ha fegyverüket leteszik. Erre Marcius azt válaszolá, hogy mint a volscok vezérének nincs felelni valója, de mint római polgár figyelmezteti őket és azt tanácsolja, hogy ily méltányos ajánlatokkal szemben nagyobb okosságot tanusítsanak és három nap múlva jöjjenek vissza jóváhagyott követeléseivel; ha pedig mást határoznak, tudják meg, hogy nem felel biztonságukról, ha ismét üres szavakkal lépnek táborába.

XXXII. A senatus a visszatérő követek meghallgatása után a városra zúduló nagy zivatar s fergeteg közepett az istenségekbe veti bizalmát. Elhatározá ugyanis, hogy az istenek összes papjai, a mysteriumok vezetői, a templomok őrei és az augurok, kik ősi időktől fogva a hazai jóslás intézményével megbizattak, mindnyájan szertartásaikban szokásos ünnepi ruháikat felöltvén, menjenek el Marciushoz, beszéljenek szívére, és hívják fel, hogy tegye le a fegyvert, és így tárgyaljon

polgártársaival a volscok ügyében. Marcius ezeket fogadá ugyan táborában, de semmi engedményt nem tett nekik és szavaiban, tetteiben hajlíthatlan maradt, — sőt meghagyná, hogy az előzőleg megalapított feltételei alapján fogadják el a békét, vagy vessék alá magukat a háborúnak. A papok visszatérte után elhatározták, hogy a város falait rendíthetetlenül megvédelmezik és az ellenség támadását visszaverik; főleg pedig az időbe és a szerencse váratlan esélyeibe helyezték reményöket, mert képtelenek voltak önmagukban mentő eszközt feltalálni, minthogy a városban zavar, rémület és rossz előérzetek uralkodtak; míg végre olyas dolog történt, minőt Homér gyakran fölemlít, de a mi az emberek többségénél alig talál hitelre. Ezt mondja ugyanis és hangoztatja rendkívüli és váratlan eseményekre vonatkozólag:

Im ihlette meg a szívében kékszem Athéné,
másutt meg:

De valamely isten lelohasztá bosszumat, a nép
— — — megszólását juttatva eszembe,

majd meg:

Vagy valamit sejdítve, avagy mert isten akarta.

(Ford. Szabó I.)

XXXIII. Rómában azalatt a nők különböző templomokban, legtöbben azonban és a legkiválóbbak a capitoliumi Jupiter oltára körül könyörögtek menekvésért. Ezek közt volt Valéria is, testvére ama Publicolának, ki úgy hadban, mint a polgári életben számos és fontos szolgálatokat tett a rómaiaknak. Publicola ugyan már rég azelőtt meghalt, Valéria azonban a városban nagy tiszteletben és tekintélyben élt, mert magaviselete nem vált nemzetségének szégyenére. Az az érzület vett rajta egyszeriben erőt, a melyről beszéltem: isteni ihlett-

ség szállta meg, hogy belássa, mi válik hazája hasznára, fölkel s. a többieket mind fölkelti, majd Marcius anyjának, Volumniának házához megy. Midőn bemegy, menyé mellett ülve találja; a mint ölében tartja Marcius gyermekeit. A kíséretében levő nőket körbe állítja: „Volumnia és te Vergilia! mi asszonyok, — úgymond, — magunktól jövünk hozzátok, asszonyokhoz, nem a senatus határozata, vagy a consul parancsa folytán, hanem; azt hiszem, egy istenség megkönyörülven kérelmünkön, ihletett meg, hogy hozzátok forduljunk és kérjük tőletek azt, mi nekünk és a többi polgároknak menekvést nyujt, nektek pedig, ha ugyan hisztek nekem, fényesebb dicsőséget szerezz, mint a melyben a sabinok leányai részesültek, kik atyáikat, férjeiket a háborúból a békére és barátságra vezették. Jöjjetek velünk Marciushoz, csatlakozzatok a mi könyörgésünkhöz és tegyetek valódi, igaz tanuságot hazátok mellett, mely, ámbár sokat szenvedett általa, haragból nem kísérelt meg, sem el nem követett ellenetek semmi rosszat, sőt visszaad titeket ő neki, még ha méltányos feltételeket nem nyerhetne is tőle.“ Valéria e szavaira helyeslőleg kiáltottak fel a többi nők, Volumnia.*) pedig így válaszolt: „Mi is hasonló mértékben veszünk részt, óh asszonyok, a közszerencsétlenségben, sőt még külön szerencsétlenség is ér bennünket, hogy ránk nézve Marcius erénye, dicsősége elveszett, és látjuk, hogy testét az élenség fegyverei inkább őrzik, mint biztosítják. De reánk nézve a legnagyobb szerencsétlenség az, hogy hazánk annyira a végletekre jutott, hogy csak mi belénk helyezi reményét. Mert nem hiszem, hogy ő tekintettel leend ránk, ki semmi

*) Titus Livius és Halikarnassusi Dionysius. Volumniát Veturiának és Vergiliát Volumniának nevezék.

tekintettel sincs hazája iránt, melyet anyjánál, nejénél és gyermekeinél mindig többre becsült. Am rendelkezettek velünk, vezessetek, vigyetek minket hozzája; ha egyebet nem is tehetünk, leheljük ki előtte lelkünket hazánkért való könyörögsben.

XXXIV. Ezután magához veszi a gyermekeket és Vergiliát, és a többi nőekkel útra kel a volscok táborába. E megható látvány még az ellenségben is tiszteletet és hallgatást parancsolt. Marcus ép bírói székén ült a tiszték környezetében. Látva a közeledő nőt, elcsodálkozik; azután, hogy felismeri anyját, ki élükön halad, elhatározza magában, hogy megmarad hajlíthatlan és engesztelhetlen szándékánál. De érzelmei erőt vesznek rajta és e látvány úgy megrendíti, hogy nem bátorkodik ülvé bevárni őt, leszáll és elébe siet, először is anyját hosszasan karjai közé zárja, azután nejét, majd gyermekeit; nem kiméli könyeit, kedveskedését és mintegy áradattól ragadtatva, átengedi magát érzelmeinek.

XXXV. Midőn gyengéd érzelmeit kielégíté, és észrevevé, hogy anyja beszélni akar, a volscok főnökeit maga mellé állítván, Volumnia következő szavaira fordítá figyelmét: „Ha magunk nem is mondjuk, öltözetünkről és nyomorúságos arcunkról láthatod, fiam, mily elvonult életre kárhoztatott minket száműzetésed. Gondold meg, hogy mint az asszonyok legszerencsétlenebbjei jövünk hozzád, kiknek a végzet a legédesebb látványt a legborzasztóbbá tévé, midőn én fiamat, ez pedig férjét, szülővárosának falait ostromolva látjuk viszont. És a mi másoknak minden szerencsétlenségökben, balsorsukban vigaszúl szolgál, hogy az istenekhez könyörögnek, az ránk nézve az aggodalom forrásává lőn. Mert lehetetlen az istenektől egyúttal hazád győzelmét és a te üdvödet kérnünk: hisz

imánkba csak azt foglalhatjuk bele, a mi az ellenségre nézve átok; nőd és gyermekeid szükségképen vagy hazájoktól, vagy tetőled fosztatnak meg. Én azonban nem fogom bevárni, hogy a sors még éltemben döntsön e háború felett, mert ha nem tudlak rávenni, hogy a viszály és csapások helyett a békét és egyetértést válaszd és hogy jótévője légy mind a két népnek inkább, mint ostora az egyiknek, úgy gondold meg és légy rá kész, hogy nem férhetsz előbb szülővárosodhoz, míg szülőd holttestén át nem gázolsz. Mert nem várhatom be ama napot, melyen fiamat hazámon vagy hazámat fiamon diadalt ülni látom. Ha azt kívánám tőled, hogy hazádat a volscok romlásával mentsd meg, az reád nézve, fiam, nehéz és keserves kérdés lenne, mert rút dolog tönkretenni saját polgártársait, és igazságtalanság elárulni azokat, kik bízunk bennünk. Most csak e csapás elhárítását kérjük tőled, mi egyaránt üdvös mind a két népre, de a volscokra még dicsőbb és szebb, mert közel a győzelemhez, úgy tűnek fel, mint a kik a legfőbb javakat, a békét és barátságot adják nekünk, a nélkül, hogy maguk elvesztenék. S ha ez bekövetkezik, főleg neked fogjuk köszönni, ha pedig nem következik be, mind a két nemzet előtt te leszel érte felelős. Noha kimenetelében kétes e háború, az azonban kétségtelen, hogy győztesül hazád ostora vagy, legyőzöttül pedig olyannak tűnsz fel, ki barátai és jótévői legnagyobb szerencsétlenségének volt okozója“.

XXXVI. Volumnia beszédét meghallgatá Marcius, de mit sem válaszola. Sőt midőn annak befejezése után hosszú ideig szótlantul állt, Volumnia így folytatá: „Mit hallgatsz fiam? Valjon szép dolog a haragnak és bosszúnak mindent megadni, és viszont nem szép engedni egy anyának, ki ily fontos ügyekben esdekel? Avagy nagy

férfiúhoz illő-e a szenvedett sérelmeket emlékében tartani, és nem kötelessége-e a nagy és derék férfúnak tisztelni és méltatni ama jótéteményeket, melyekben szülői részesíték? Valóban senkihez sem illének jobban hálát tanusítani, mint te hozzád, ki a halátlanságot oly könyörtelen üldözöd. Te ugyan már hazádon keserves boszút vettél, de anyádnak hálát mivel sem szolgáltattál. Legszen-
tebb kötelességed lenne minden kényszer nélkül teljesíteni igazságos és jogos kérelmemet; de ha nem tudok rád hatni, minek habozzam megragadni utolsó reménységemet.“ E szavakkal lábai elé veti magát nejével, gyermekeivel együtt. „Mit teszel velem anyám?“ — kiálta fel Marcius és fel-
emelvén, hevesen megszorítá kezét. „Dicső győzelmet szereztél hazádnak, de nékem végromlást. Egyedül tetőled győzve le, távozom“. Ezt mondván anyjával és nejével pár szót szólva, kérelmőkre visszaküldte őket Rómába és az éj elmúltával elvezette a volscokat, kik nem voltak mindnyájan azonos érzelmekben. Némelyek gyalázták Marciust is és eljárását is, mások, kik a békét és a háború megszűnését óhajtották, mindkettőt kimélték. Voltak olyanok is, kik, noha méltatlankodtak eljárása miatt, de nem tartották gonosz embernek Marciust, és megbocsájták neki, hogy meghajolt ily kényszerű indítókok előtt. Ki sem ellenkezett, mindnyájan követték, inkább érénye, mint hatalma iránt való tiszteletből.

XXXVII. A római nép most, midőn a háborútól megmenekült, még inkább kimutató, mily félelemben és veszélyben forgott annak tartama alatt. Mert a falakon levő örök alig vették észre a volscok elvonulását, azonnal minden templom megnyílt, a polgárok koszorúkkal ékesíték fel magukat, mint győzelem esetén, és áldozatot mutattak be. De a város öröme főleg ama tiszteletben

nyilvánult, melylyel a tanács és az egész nép a nőket elhalmozá. Mindnyájan azt hitték és hangoztatták, hogy ők a menekülés nyilvánvaló okai. A senatus elhatározá, hogy a consulok tegyenek meg és engedjenek meg mindent, a mit csak tiszteletükre és irántok való hálából helyesnek vélnék. Ők nem kívántak egyebet, mint hogy a női szerencsének templomot emeljenek, melynek költségét ők maguk adják össze, a város pedig viselje az aldozások, szertartások és egyéb az istentiszteletre szükségelt kiadásokat. A senatus megdicséré buzgalmukat, de közköltségen készítetté el a templomot és a szobrot. Mindennek ellenére a nők is raktak össze bizonyos összeget és egy második szobrot készitettek, mely, mint a rómaiak állítják, a templomban való felállításával e szavakat mondá: „Istennek kedves dolgot cselekedtetek, asszonyok, midőn engem felajánlottatok“.

XXXVIII. Sőt azt regélték, hogy e hang kétszer volt hallható, azonban ez annyi, mint lehetetlen és hihetetlen dolgok iránt hitet kelteni. Hogy a szobrok izzadtak, könnyeket ontottak, sőt némelyek véres cseppeket bocsátottak ki magukból, az nem épen lehetetlen. Mert a fák és kövek gyakran penészszel vonódnak be, mely nedvességet hoz létre; önmaguktól különféle színeket öltenek magukra és festék-anyagokat vesznek fel környezetükből; így mi sem gátolja amia vélekedést, hogy a szobrok nyögés- meg sóhajtásszerű hangot adnak, akár repedés, akár belső részeik erőszakos meghasadása folytán. De hogy egy lelketlen tárgyból, tagolt hang, és világos, szabatos, érthető beszéd eredjen, az teljes lehetetlenség. Mert sem a lélek, sőt még az istenség sem képes hangot adni, vagy szavakat kifejezni szerves test és a beszédre alkotott szervek nélkül. Midőn azonban a történelem számos hitelt érdemlő bizonyítékok-

kal erőt vesz rajtunk, úgy az az érzéki észrevétel-től különböző sajátságra, a léleknek képzelő tehetőségére vezethető vissza, mely annak képzetét, mint valót akarja elhíttetni velünk, mint midőn álomban azt véljük, hogy hallunk, midőn nem hallunk, és látunk, midőn nem látunk. Mindazáltal, a kiket az istenség iránt való odaadás és szeretet túlzó gyengédségre ragad, és a kik az ily csodákat tagadni és elvetni egyáltalán képtelenek, azok hitőket az istennek csodálatos és emberfeletti hatalmára alapítják. Mert az isten mire sem hasonló az emberhez, sem lényegére, sem hatására, sem erejére nézve, és ha valamit tesz, a mit nem tehetünk, vagy valamit létesít, a mit nem létesíthetünk, ebben semmi képtelenség nincs, sőt mert mindenben különbözik tőlünk, annál inkább különbözik és eltér tőlünk műveiben is. „De — mint Herakleitos mondja — az isteni művek legtöbbje hitetlenségünk miatt kerüli ki ismeretünket.“

XXXIX. Midőn Marcus hadjáratából Antiumba visszaérkezett, Tullus, ki őt már régóta gyűlölte és irigyelte, elhatározá, hogy mielőbb elteszi láb alól, tartván attól, hogy, ha most kisiklik kezei közül, soha sem fog oly jó alkalmat lelteni. A volscok közül sokat felingerelvén Marcus ellen, felhívta ezt, hogy adjon számot eljárásáról a volscoknak és tegye le hivatalát. Marcus, ki félt magán-állapotba térni, míg Tullus hadvezér marad és polgártársai előtt legnagyobb tekintélyben áll, kinyilatkoztatá, hogy leteszi hatalmát a volscok kezei közé, ha parancsolják, mert azok rendelete folytán nyerte el és nem vonakodik mindjárt számadást adni mindazoknak, a kik csak kívánják. Népgyűlés tartatván, a már előre betanított népvezérek felkeltek és felingerelték a népet. Midőn Marcus fellépett, a zajongás személye iránti tiszteletből alább hagyott és lehetővé tette,

hogy bátorságban beszéljen. A legelőbbkelő Anti-umbeliek, kik főleg a békének örültek, nyilván kimutatták, hogy jóindulattal fogják meghallgatni és igazságos ítéletet hoznak. Tullus félt e férfiú védekezésétől, ki egyike volt a legügyesebb szónokoknak, és kinek előbbi vállalatai nagyobb elismerésben részesültek, mint későbbi hibái kárhoztásban, sőt, mi több, ép eme vád volt az iránta való elismerés bizonyítéka. Mert a volscok bizonyára nem tudták volna be neki vétkül, hogy Róma nem került hatalmukba, ha nem Marcius révén jutottak volna közel ahhoz, hogy azt elfoglalják. Tullus belátá, hogy nem habozhat tovább, sem kísérletet nem tehet a nép megnyerésére. A lázongók legmerészebbjei tehát lármázni kezdtek, hogy ne hallgassák meg az árulót, ne tűrjék tovább, hogy zsarnokoskodják a volscok felett, hogy ő vonakodik letenni az uralmat, — majd tömegesen reá rohanván, megölték, anélkül, hogy a jelenlevők közt bárki is segítségére ment volna. De a többség csakhamar kimutató, hogy e tett nem volt tetszésére, mert a városokból a nép összeseregelve, holttestét tisztességesen eltemetvé, és sírját mint vitéz katonáét és vezérét, fegyverekkel megzsákmánnyal ékesíté. A rómaiak haláláról értesülvén, semmi jelét sem adták tiszteletöknek vagy haragjoknak irányában. De az asszonyoknak kérelmek folytán megengedték, hogy tíz hónapig gyászolhassák, mint a hogy mindenki atyját, gyermekét vagy testvérét szokta gyászolni. Mert ez volt a leghosszabb gyászidő, mit Numa Pompilius kitűzött. De a volscok megváltozott körülményeik közt csakhamar sajnosan érezték Marcius híját. Először is vevezérválasztás tárgyában viszályba keveredtek barátaikkal és szövetségeseikkel, az aequokkal, mely vérontásig és öldöklésig fajult, azután egy csatában legyőzettek a rómaiaktól; ebben maga Tul-

lus is elesett és haderejük java, virága megsemmisült, úgy hogy megalázó békefeltételekkel kelle beérniök; elismerték a rómaiak fenhatóságát, és belegyeztek, hogy parancsaiknak alávetik magukat.

